

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Гуртовенко Наталії Вікторівни
«Соціально-психологічні засади корекції девіантної поведінки підлітків
в умовах сучасних соціогенних викликів», подану на здобуття наукового
ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 –
соціальна психологія; психологія соціальної роботи**

Незважаючи на наявні здобутки світового та вітчизняного досвіду у вивченні проблеми девіантної поведінки підлітків, єдину концепцію соціально-психологічних засад її корекції наразі не створено, а актуальність дослідження соціально-психологічної специфіки девіантної поведінки підлітків за цих умов визначається як запитами психологічної практики, так і необхідністю переосмислення проблеми в контексті сучасного теоретико-методологічного базису соціальної психології. Крім того, проблема девіантної поведінки підлітків обумовлена множинністю, масштабністю та глобальністю її проявів. Тому звернення Гуртовенко Н.В. до проблеми визначення соціально-психологічних засад корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів слід оцінювати позитивно.

Актуальність дисертаційного дослідження авторка слушно обґрунтовує через важливість вивчення девіантної поведінки підлітків, специфіки її форм на основі вивчення конституційно-континуального простору, в якому відбувається становлення особистості неповнолітньої дитини. У зв'язку з цим, дослідження дисертанткою засобів корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів дозволяє звернути увагу на систему комплексної спеціалізованої допомоги підліткам з ознаками девіантного стереотипу поведінки.

Отже, актуальність означеної проблематики, її складність, недостатня розробка теоретичних й практичних її аспектів, а також соціальна значущість, достатньою мірою обґрунтовані у роботі.

Загалом, авторка слушно виокремлює соціально-психологічні механізми, що забезпечують ефективність процесу соціалізації та соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків на різних рівнях регуляції життєдіяльності: на рівні взаємодії в соціокультурному середовищі; на рівні регламентації поведінки; на рівні самопрояву, здатності досягати поставлених цілей.

Вагомість проведеного дослідження підтверджена його виконанням в межах науково-дослідної теми кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Психологічні аспекти формування творчої особистості вчителя, студента, учня» та відповідає комплексним науково-дослідним темам кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі», «Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу особистості засобами інноваційних психотехнологій в умовах трансформаційних змін сучасного суспільства».

Перевагою і вагомою науковою новизною даного дослідження є те, що авторкою вперше наведено концептуальне обґрунтування соціально-психологічних засад корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів; здійснено визначення психотипологічних особливостей особистості підлітка-девіанта, як особистісних внутрішніх проявів в соціальному середовищі та доведено, що різновекторні прояви девіантної поведінки підлітків відбуваються на індивідуальному, особистісному рівнях та дотичні до зміни психотипологічної структури особистості; диференційовано змістовні (обумовлені ціннісно-смысловими утвореннями) та динамічні (виникають під час реалізації психотипологічних змін) дискриптори життєдіяльності та життєздійснення, які визначають специфіку прояву особистісних показників у підлітків із девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів; представлено модель системи надання спеціалізованої соціально-психологічної допомоги підліткам із девіантною

поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів; виокремлено соціально-психологічні механізми, що забезпечують ефективність процесу соціалізації та соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів на різних рівнях регуляції життєдіяльності: на рівні взаємодії в соціокультурному середовищі (стратегічний рівень); на рівні регламентації поведінки (тактичний рівень); на рівні самопрояву, здатності досягати поставлених цілей (операційний рівень); проведено порівняльний аналіз ефективності психокорекційних методик та технік, спрямованих на зміцнення та стабілізацію механізмів психологічного захисту, що гармонізують властивості особистості та є основою психопрофілактики проявів девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

У *першому розділі* дисертаційної роботи «Теоретико-методологічний аналіз стану дослідження проблеми девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів» Гуртовенко Н.В. проведено аналіз досліджень особистісної та поведінкової мінливості у зарубіжній та українській психології; розглянуто особливості підліткового віку, як чинника формування різних форм девіантної поведінки; розкрито соціально-психологічні детермінанти середовища життєдіяльності як предикторів девіантної поведінки підлітків.

Розгляд соціально-психологічних проблем корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів дозволив авторці здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми дослідження, визначити критерії диференціації патологічної девіантної та нормальної підліткової поведінки, серед яких переважають схильність до генералізації, схильність реакцій набувати властивостей патологічного стереотипу; схильність до перевищення певної «межі» порушень поведінки, яка ніколи не порушується в нормі, навіть в асоціальних підліткових групах; схильність до соціально-психологічної дезадаптації. Дисертанткою наголошується, що рання діагностика патологічних форм девіантної поведінки підлітків є першочерговим

завданням, актуальність якого зумовлена необхідністю раціонального і своєчасного розв'язання питань психо-соціальної реабілітації підлітків, які становлять основу трудового і соціального резервів суспільства.

У другому розділі «Континуум із девіантним стереотипом поведінки у підлітковому віці: соціально-психологічний дискурс» Гуртовенко Н.В. розкрито теоретичні засади диференціації девіантної поведінки підлітків; проведено ґрунтовний аналіз соціально-психологічних механізмів корекції девіантної поведінки підлітків та умови їхнього ефективного функціонування; проаналізовано поведінку асоціально-орієнтованих груп підлітків у континуумі життєдіяльності в умовах сучасних соціогенних викликів.

На основі соціально-психологічного аналізу констатовано, що зумовленість особистісно-характерологічних особливостей підлітків необхідно шукати як в узагальнено-біологічних передумовах, так і в особливостях соціальних та психологічних умов існування; питома вага таких середовищних чинників в особистісно-характерологічному континуумі може бути різною. Соціально-психологічні та середовищні чинники можуть поєднуватися, утворюючи несприятливі умови для особистісно-характерологічної динаміки підлітка або створюючи сприятливі умови для позитивної динаміки.

Отримані результати досліджень аномальної особистісної мінливості в підлітків надали авторці підставу для нових теоретичних конструкцій і практичних розробок, що підходять для індивідуальних психологічних і психотерапевтичних технологій, коли враховуються не тільки особистісний психотип, а й регістр, місце розташування обстежуваного в конституційно-континуальному просторі.

Гуртовенко Н.В. виокремлено підходи до соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків, а саме поведінковий підхід, діяльнісний, когнітивний, психоаналітичний, екзистенційно-гуманістичний, тілесно-орієнтовний. Авторка наголошує, що реалізація діяльнісного підходу, як основи методологічного принципу єдності свідомості та діяльності, дає

змогу звернутися до аналізу реальної життєдіяльності особистості, а поведінкова корекція визнається однією з найбільш відповідних та найефективніших форм психологічного впливу на особистість із поведінкою, що відхиляється від норми. В свою чергу, вона націлена на поведінкові зміни і має виражений практичний характер.

У *третьому розділі* «Концептуальні підходи до активації соціально-психологічних механізмів корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів» Гуртовенко Н.В. визначено соціально-психологічні особливості проявів девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Авторкою проведено аналіз соціально-психологічної детермінації та психолого-педагогічної корекції поведінки підлітків з девіантною поведінкою. Визначені соціально-психологічні та психолого-педагогічні умови ефективної корекції девіацій у поведінці підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів.

Дослідницею виявлено, що немотивовані вчинки, притаманні підлітковому віку, здебільшого пояснюються слабкістю інформаційних процесів, необхідних для перетворення потреби на мотив і мету, а також для вироблення й усвідомлення смислу діяльності. Показано, що немотивований вчинок може мати характер імпульсивного, несподіваного, незрозумілого для самого індивіда вчинку або ж характер запозичення мотиву дії в будь-кого з оточення (поведінка на основі чужої мотивації).

Гуртовенко Н.В. розроблена концептуальна модель стимулювання психологічних механізмів корекції девіантного стереотипу поведінки особистості, яка дає змогу забезпечити загальну спрямованість виховно-корекційних заходів в освітній установі; повною мірою задіяти основні механізми та чинники розвитку і формування особистості; підвищити ефективність корекційно-виховної діяльності на всіх рівнях шляхом посилення їхніх мотиваційно-ціннісних компонентів; створити сприятливі умови для саморозвитку та самовиховання особистості.

Дисертанткою визначені соціально-психологічні та психолого-педагогічні умови ефективної корекції девіантної поведінки підлітків. Констатовано, що ефективність корекційної роботи можлива лише за можливості створення сприятливих соціально-психолого-педагогічних умов. Найголовнішим завданням корекції девіантної поведінки підлітків є формування їх соціального самовизначення. Відповідно, проаналізовано практичний досвід фахівців-новаторів щодо вдосконалення психолого-педагогічної системи, а саме основні психолого-педагогічні умови, які впливають на ефективність системи корекції: гуманізацію освітньо-виховного середовища, демократизацію відносин суб'єктів освітнього процесу, оптимізацію компонентів корекційно-виховної системи, єдність і узгодженість дії корекційно-виховної системи, надійне управління компонентами системи і цілісним освітньо-виховним процесом, єдність та узгодженість дій учасників.

У четвертому розділі «Емпіричне дослідження соціально-психологічної специфіки девіантної поведінки підлітків та ефективності її корекції в умовах сучасних соціогенних викликів» Гуртовенко Н.В. визначені методичні проблеми експериментально-психологічних досліджень девіантної поведінки підлітків; розкрито зміст програми та методики емпіричного дослідження; інтерпретовані результати емпіричного дослідження, проведено його психологічний аналіз.

Дисертанткою окреслено складнощі методологічного обґрунтування організації та проведення емпіричного дослідження ефективності психологічних механізмів корекції девіантної поведінки підлітків; проаналізовано стан антропосфери в Україні, основні тенденції та показники, що мають вплив на появу та зростання девіантного стереотипу поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів (чисельність населення, показники тривалості життя, смертності, тенденції формування громадського здоров'я та здоров'язбереження загалом, соціально-обумовлені хвороби та ін.).

В основу дослідно-експериментальної роботи авторкою покладена градація досліджуваних на чотири особистісні психотипи: циклоїди, шизоїди, істероїди та епілептоїди, що в цілому відповідає уявленням про типологію вищої нервової діяльності, типологію темпераментів/конституційних психотипів. У більшості досліджуваних групи «норми» досить високі морально-етичні цінності, яких вони намагаються дотримуватися, моральні установки; цінності відповідають загальнолюдським гуманістичним принципам.

На констатувальному етапі дослідження дисертанткою було визначено роль соціально-психологічних механізмів корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів і виявлено умови підвищення ефективності корекції відповідно до вихідного рівня вихованості та рівня відхилень у поведінці досліджуваних. На другому етапі дослідно-експериментальної роботи перевірено основні компоненти пропонованої дисертанткою моделі, заміряно ефективність окремих її компонентів із застосуванням різних методик; виявлено вплив психологічних механізмів на девіантну поведінку підлітків.

Узагальнений аналіз за всіма отриманими на констатувальному етапі дослідження даними, надав змогу Гуртовенко Н.В. побудувати цілісну й об'єктивну картину соціально-психологічних особливостей девіантної поведінки підлітків у взаємозв'язку з особливостями соціального середовища в умовах сучасних соціогенних викликів.

У *п'ятому розділі* «Ефективність соціально-психологічної допомоги при девіаціях у поведінці підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів» Гуртовенко Н.В. відображені результати об'єктивізації ефективності методів соціально-психологічної допомоги підліткам зі спрямованістю до девіантної поведінки; узагальнені результати формуального етапу дослідження; визначені особливості надання соціально-психологічної допомоги підліткам із девіантною поведінкою в умовах сучасних соціогенних викликів.

Застосування авторкою багатовимірною психологічного аналізу надало змогу провести порівняльну оцінку динаміки результатів дослідження у процесі комплексної соціально-психологічної корекції, яку було здійснено у двох напрямках: спеціальної соціально-психологічної допомоги підліткам, спрямованої на психологічну корекцію девіантного стереотипу поведінки та конституційно-орієнтованої профілактики, спрямованої на оптимізацію соціально-психологічних механізмів захисту особистості, що перешкоджає формуванню негативних психотипологічних коливань від діапазону норми-акцентуації до меж аномальної особистісної мінливості.

Дисертанткою підкреслено, що головним принципом психокорекційної роботи є прагнення до зміни, реконструкції конституційно-психотипологічних особливостей особистості підлітка, внаслідок чого відбувається реконструкція системи стосунків підлітка, підвищується їх адекватність, що сприяє відновленню ефективного соціального функціонування, зокрема на базі спільної діяльності.

Слід відзначити коректне застосування методів статистичного аналізу даних, що дозволило дисертантці достатньою мірою обґрунтувати їх та довести статистичну достовірність. Загальні підсумки роботи, викладені у висновках, мають як теоретичне значення, так і практичну спрямованість.

Можна зробити загальний висновок, що отримані у роботі результати характеризуються безсумнівною науковою новизною і мають конкретну теоретичну й практичну цінність, можуть бути використані у подальшій розробці окресленої проблематики.

Поданий у дисертації матеріал, його соціально-психологічна артикуляція та інтерпретація, загальні висновки не викликають заперечень. Разом із тим необхідно зупинитися на окремих зауваженнях та побажаннях щодо його змісту.

1. По тексту роботи авторка застосовує поняття «комплексна спеціалізована допомога підліткам» та «спеціальна психологічна допомога». Більш ґрунтовного пояснення вимагає розмежування застосованих понять.

2. Оскільки дисертанткою відводиться значна роль сучасним підходам щодо корекції феномену девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів, недостатня роль, на нашу думку, приділяється вивченню можливостей впливу сім'ї з метою профілактики виникнення девіацій у поведінці підлітків.

3. При формуванні авторкою вибірки досліджуваних до неї увійшли підлітки з різними проявами девіантної поведінки. Проте, у тексті дисертації не йдеться про диференційовану соціальну реабілітацію підлітків, що потребує додаткового пояснення.

4. Оскільки констатовано, що головним принципом психокорекційної роботи є прагнення до зміни, реконструкції особливостей особистості підлітка, формування адекватних стосунків, необхідно, на нашу думку, більш детально обґрунтувати використання групових корекційних технік на засадах спільної діяльності.

Наведені зауваження не ставлять під сумнів вагомість основних результатів дисертаційного дослідження, отже не можуть вплинути на його обґрунтовану вище загальну позитивну оцінку.

Дисертація за своїм змістом цілком відповідає паспорту спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. У дисертації не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Результати дослідження пройшли доволі широку апробацію шляхом їх обговорення на науково-практичних конференціях, семінарах, різного рівня. Авторка має велику кількість публікацій у фахових виданнях, в тому числі у наукометричних періодичних виданнях, а всі основні наукові результати відображено у її публікаціях.

Реферат за своїм змістом повністю відбиває основні положення, програму дослідження та висновки дисертації. Загальне оформлення дисертації та реферату відповідає державним вимогам до оформлення докторських дисертацій та публікацій.

Дисертаційна робота «Соціально-психологічні засади корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів» є завершеною науковою працею, виконана на високому теоретичному та емпіричному рівні. Отримано нові науково обґрунтовані результати, що вирішують наукове завдання соціально-психологічної корекції девіантної поведінки підлітків в умовах сучасних соціогенних викликів. Дисертація має значне практичне застосування, відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., а її авторка Гуртовенко Наталія Вікторівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри психології

Ужгородського національного університету

У.Б. Михайлишин

